

Molière: A fösvény

A téma 1668-ban írta Molière *A fösvény* című vígjátékot, de a bemutató csak mérsékelt sikert hozott – valószínűleg a darab **prózai formája** miatt.

Ennek a komédiának a középpontjában is egy végletekig eltúlzott erény áll: a takarékoságnak az emberellenes fukarságig, az ön- és közveszélyes zsugoriságig való felnagyítása. *Harpagon*, a főhős, emberfeletti, néha szinte félelmes típusa a fösvénynek. Mániákus pénzimádata mármár romlásba, boldogtalanságba sodorja egész családját, s önmaga számára is elviselhetetlenné teszi az életet.

A **fösvényesség** mint súlyos emberi gyarlóság, tragikomikus fogyatékoság évezredek óta szerepel **irodalmi témaként**. Molière művének ötletét, a meglopott zsugori vénember történetét már a nagy római vígjátékíró, *Plautus* (plautusz – Kr. e. 250–184) is feldolgozta *A bögre* című komédiájában. A római vígjáték egész eseménysorát felhasználta Molière (a kinccsel teli bögre őrzésébe szinte beleőrülő főhős sorsa, lányának „hozomány nélkül” való eladása egy idős gazdag embernek, majd a fiatal szerelmesek egybekelésének kikényszerítése az ellopott és visszaadott kinccsel). A helyzetek fontosságából adódó komikus eszköztár is – a szereplők becsapása, a félreértések, a „félre” utasítással jelzett szövegrészek alkalmazása, a tolvaj keresése a nézők között stb. – szinte teljesen azonos a molière-i műben.

Az író ebben a darabjában is kész, kiforrott jellemekkel dolgozik. A cselekmény indításakor már teljesen megcsontosodott tulajdonságokkal áll előttünk a pénzimádatba szinte belehibbant, üldözési mániában szenvedő, rémeket látó, mindenkire, még önmagára is gyanakvó Harpagon, a vígjáték viszont szigorú logikával végigviszi szenvedélyének ártalmas, pusztító következményeit.

- Figyeljük meg, betartja-e az író a hármasság követelményét!
– Hol történik a cselekmény? Változik-e a színhely az egyes jelenetek, illetve felvonások között?
– Mennyi idő alatt játszódik le a színpadi esemény? Hány óra lehet a darab időtartama?
– Megvalósul-e a cselekmény egysége? Vannak-e olyan epizódok, kitérők, amelyek közvetlenül nem függenek össze a cselekmény fővonalával?

Expozíció Az I. felvonás első három jelenete a mű **expoziója**. Az indító dialógusokból értesülünk előbb *Eliz* és *Valér*, majd *Marianna* és *Cléante* (kléant) titkolt szerelméről, házassági ter-

veiről. Valér, aki valamilyen homályosan ismertetett szerencsétlenségből, „a dühöngő habokból” önfeláldozó módon, életét is kockára dobva mentette ki Elizt, rangját és nevét eltitkolva Harpagon szolgálatába állt, hogy állandóan féltő gondoskodásával, hódolatával szerelmese közelében lehessen. De nemcsak nevet, látszólag jellemet is cserélt: ügyeskedéssel, hízélgéssel, Harpagon elveinek visszhangozásával és hibáinak tömjénezésével a ház urának bizalmába férkőzött. Ebbe a mesterségbe ugyan belesántul az őszinteség, de csak így reméli elnyerni Harpagon beleegyezését a házasságba. – Cléante titka: beleszeretett egy nagyon szegény leányba, Mariannába, s boldog lenne, ha kisebb-nagyobb támogatással is tanújelét adhatná szerelmének.

A fiatalok boldogságának akadálya a családfő, Harpagon. Az ő határozott véleményükből már képet alkothatunk róla. „Kérlelhetetlen szűkmarkúságával”, „keményszívűségével”, „határtalan fősვნყségével”, „ridegségével” tönkreteszi gyermekei életét, széthúzná jövőjő boldogságukat is. Szerencsére Eliz és Cléante, bár szenvednek a szülői zsarnokságtól, már nem tisztelik úgy az apai tekintélyt, hogy annak feltétlenül engedelmesskedniük kellene. Készek harcolni jogaikért készek a lázadásra is. „*Itt hagyjuk mind a ketten, felszabadítjuk magunkat az alól a zsarnokság alól, amelyben oly régóta tart bennünket azzal az elviselhetetlen zsugoriságával*” – jelenti ki Cléante a 2. jelenet végén. Apja gazdagságának tudatában nagy összegű kölcsönt próbál szerezni, hogy önállóságát, függetlenségét biztosíthassa, saját életét élhesse.

A 3. jelenetben lép színre a főszereplő, s újabb vonásokkal egészül ki torzult jelleme. Betegesen gyanakvó, mindenkiben tolvajt és árulót sejtő, mindenkitől rettegő mániákus fősვნყ. Riadalmának oka, hogy az előző nap visszkapott 10 ezer aranytallért egy ládikában elásta kertjében, s most rémeket lát, rögeszméi vannak, attól fél, hogy ki akarják fosztani.

Harpagont első színpadi tettei és szavai nevetséges figurának mutatják. Komikussá teszi eltúlzott gyanakvása, de mindenekelőtt a görcsös gyanakvással bizonygatott látszat és a valóság folytonos szembenállása, ütközése. A főhős minden erőfeszítésével azt az illúziót akarja kelteni, hogy koldusszegény, súlyos anyagi gondjai vannak, nem telik tisztességes öltözetre sem, ugyanakkor a nézők tudják, a szereplők sejtik, hogy mérhetetlenül gazdag. Vagyonos ember, de pénze nem a jólét, a gondtalanság forrása, hanem a rettegésé, a gyanakvásé.

A komikumnak azt a fajtáját, amely a szereplő jellemében, tulajdonságaiban rejlő nevetségességen alapul, *jellemkomikumnak* nevezzük.

Bonyodalom

Harpagon az I. felvonás 4. jelenetében ismerteti terveit: ő maga bár elmúlt 60 éves, a fiatal Mariannát kívánja feleségül venni – ha kapna vele némi hozományt –, fiának egy özvegy

asszonyt szán („*alig múlt 50 éves*”), lányát pedig a szintén idős, de gazdag *Anzelm* úrhoz akarja adni, mert az hozomány nélkül is elveszi. A zsarnok szülői döntés keresztjezi a fiatalok szándékait, s meg akarják akadályozni a terv valóra váltását. – Ezzel a jelenettel kezdődik meg a **bonyodalom**. Az események menete felgyorsul: az ifjú szerelmeseknek sietniük kell, már nemcsak az apa képtelen és ésszerűtlen akarata az ellenségük, hanem az idő is, hiszen mindkét esküvőre még aznap este sor kerülne (ezt kívánja a klasszicista dramaturgia). A közeli határidő a feszültség és a mozgalmasság forrása lesz.

Az öregember szerelmének az a szerepe a darabban, hogy később kiderüljön: a pénzimádat legyőzi benne a szerelmet is, mint ahogy az apai érzést legyőzte.

Harpagon magányosan és görcsös konoksággal próbálja érvényesíteni akarát. Tulajdonképpen mindenkivel szembekeverül, mindenki ellen küzd. Fia fellázad ellene, s az öreg kiátkozza, kitagadja; látszólagos hívei, szolgálói becsapják, félrevezetik; hazudnak neki vagy kigúnyolják.

A helyzetkomikum forrásai

A vígjáték bonyodalma egészen a szerencsés megoldásig főleg a félreértésen alapuló helyzetek fonákságából fakadó ún. **helyzetkomikumra** épül. Molière mesteri ügyességgel használja fel a cselekményszövésben azokat a vígjátéki konvenciókat, hagyományos elemeket, amelyek jórészt már Arisztophanész, Plautus és Terentius (terencius – Kr. e. ?195–?159) színpadán is éltek.

Egyik látványosabb vígjátéki elem a bohózatokba illő hangos, jajgatással kísért **verekedés** (III. 1.: Harpagon őszinteségéért püföli Jakabot; III. 2.: Valér is elveri a szakács-kocsist).

Gyakran él Molière a **személyiség álcázásával**: a szereplők tudatosan félrevezetik, becsapják egymást; eltagadják valódi véleményüket, meggyőződésükkel ellentétes dolgokat állítanak. Ennek egy vissza-visszatérő megoldása a „félre” színpadi utasítással jelölt monológ: az egyes szereplők itt és így nyilvánítják ki a maguk igazi, de a felszínen rejtett gondolatait.

Az I. felvonás 5. jelenetében Valér a döntőbíró apa és lánya közt a „hozomány nélküli” házasság ügyében: Valér dicséretes ügybuzgalommal színleli, hogy egyetért Harpagonnal, holott szerelme miatt egészen más az érdeke. – *Fruzsina*, a házasságközvetítő a II. felvonás 5. jelenetében gátlástalanul hízeleg Harpagonnak, a legképtelenebb hazugságok sorával áltatja (pl. Mariannában csak a vénemberek tudnak szerelmet ébreszteni), s az öreg zsugori mindezt el is hiszi. A következő pillanatban, mivel pénz nélkül bocsátották el, az asszony – monológban – átkait zúdítja a „*koszos kutyára*”. – A *Fruzsina*

- Vizsgáljuk meg a félrevezetés, a személyiség álcázása szempontjából a következő jeleneteket is: II. 1.; III. 7.; IV. 4.; V. 2.!

- Hasonló félreértés a komikum forrása a következő jelenetek egy-egy részletében is: IV. 3.; IV. 5. Idézzük a szöveget!

jelenet azt is igazolja, hogy Harpagon tébolyszámba menő megszállottsága már az embertelenséggel azonos. A házasságközvetítőnek, illetve kerítőnek *Fecske* így fakad ki a ház ura ellen (II. 4.): „...minden ember közt a legembertelenebb ember, az élő lelkek közt a legfukarabb, leglelketlenebb lélek... egy szent neki a pénz, azt imádja.” Mikor Fruzsina azzal a fantasztikus túlzással hitegeti Harpagon, hogy a végén majd úgy kell agyonverni a nagyságos urat, s el fogja temetni nemcsak a kedves gyermekeit, hanem a kedves gyermekei gyermekeit is, az rezzenéstelenül rávágja: „*Adja isten!*”

A kölcsönös félreértésen alapuló helyzetkomikum legsikerültebb példája az V. felvonás 3. jelenete (ugyanaz olvasható Plautus említett vígjátékában is). Valért vallatják: ő Eliz szívének ellopásáról tesz töredelmes vallomást, Harpagon pedig a pénztolvajlásról faggatja. Hosszú ideig úgy vitatkoznak, hogy az egyik nem is sejti, hogy miről beszél a másik.

Hagyományos vígjátéki fordulat a szereplők **váratlan, meglepő találkozása** is. Cléante hajlandó elképesztő uzsorakamatra is kölcsönt venni attól az „útonállótól”, „hóhértól”, aki ráadásul 3 ezer frank értékben hasznavehetetlen kacatok tömegét sózná a nyakába. Legnagyobb meglepetésére a kapzsi hitelező éppen az apja (II. 2.).

Komikus vonás egy-egy helyzet, cselekedet **kétféle értékelése**, megítélése. A pénzfelhajtó *Simon* így jellemzi a hitelt kérő fiatalembert (II. 2.): „*Én mindössze csak annyit mondhatok, hogy a családja igen gazdag, hogy anyja már nem él, és hogy ha kívánni tetszik, vállalja, hogy nyolc hónap leforgása előtt apja sem lesz az élők sorában.*” A vén Harpagon mindezt elismeréssel nyugtázza, helyesli, s az ismeretlen, az apját láb alól eltenni kész fiatalembert a hallottak alapján úgy ítéli meg, hogy erényei miatt érdemes a megsegítésre: „*Ez már valami – mondja. – A keresztényi könyörület azt kívánja, Simon úr, hogy ha módunk engedi, minden szívességet megtegyünk felebarátainknak!*” Mikor szembetalálkozik saját fiával, a korábbi pozitív érték azonnal negatívra fordul, a „*keresztényi könyörület*” dühös átkozódássá válik. Kölcsönt kérő fiát akasztófára való gazembernek mondja, aki képes „*ilyen feneketlen alávalóságra*”.

Nevetést fakasztanak az olvasóban és a nézőben a sűrűn ismétlődő meghökkentő és elképesztő **túlzások**. Gondoljunk pl. a 15 ezer frank kölcsön kacagtató feltételeire (II. 1.), Fruzsina fantasztikus hazudozásaira (II. 5.), Harpagonnak az esküvői vacsorára vonatkozó utasításaira s *Jakab* „öszinteségére” (III. 1.: Harpagon külön kalendáriumot nyomtatott; saját lovai elől lopta el a zabot)!

A vígjáték **tetőpontja** az a jelenet, melyben Harpagon felfedezi pénzesládája eltűnését (IV. 7.). Fecske, Cléante szolgálja szimatolta ki, hová rejtette a kapzsi zsarnok a pénzét, s ő csente el fiatal gazdája számára.

Harpagon híres monológiájában (csaknem szó szerint olvasható Plautusnál is) a széttördelt mondatok, a tragikomikus felkiáltások, a zavaros és ellentmondó kérdések („*Merre fussak? Merre ne fussak?*”), a képtelen állítások („*kínpadra feszítetem az egész házat; a cselédeket, az inasokat, a fiamat, a lányomat, még önmagamat is*”) a tébolyult ember teljes lelki összeomlását érzékeltetik. A főszereplő „tragikus pátoszban vonaglik és üvölt a színpadon, mulasson rajta, aki tud!” (Szerb Antal). A dikció mellett az akció is a személyiség fölbomlását jelzi – természetesen vígjátékhoz illő eszközökkel: Harpagon saját magát csípi el a képzelt tolvaj helyett; a színházban levő nézőkre is gyanakszik, köztük is keresi a tolvajt. Órjöngő és zaklatott jajongásaiból kiderül, hogy élete egyetlen értelme a pénz, nélküle nem élhet, s ezért a lopás az ő szempontjából valóban a legnagyobb tragédia, az élet vége. „*Végem van – kiabálja –, meggyilkoltak! Elmetszették a torkomat, ellopták a pénzemet!... Beféjeztetett, nem bírom tovább, meghalok, meghaltam, eltemettek.*” Pénzéről a szerelmi szenvedély áhítatos hangján beszél, siránkozik („*Jajjaj, szegény pénzem, édes pénzem, egyetlen jó barátom, elszakítottak tőlem! Elragadtak. Oda veled támogatóm, a vigaszom, a boldogságom.*”), s ez már előre sejteti, hogy a visszakapott pénz fejében majd lemond szerelemről, házasságról, a fiatal Mariannáról.

Az V. felvonás 5. jelenete hozza meg a váratlan, **szerencsés megoldást**. Megérkezik Anzelm úr, Eliz kérője, s látva a nagy családi kavarodást, értesülve a fiatalok (Eliz és Valér) eljegyzéséről, önként lemond saját jogairól.

Anzelm az író racionalista eszméinek a szócsöve, az ún. „**rezonőr**”, a józan ész megtestesítője. Az érzelmek szabadságát hirdeti, a házasság kérdésében modern elveket vall: „*Semmi hajlamom, hogy valakit magamhoz kényszerítsek, és hogy bármily jogot formáljak olyan szívhez, amely máshoz vágyik.*”

A végén minden csodás módon elrendeződik: egy 16 éves szétszakadt család tagjai, akik egymást eddig kölcsönösen halottnak vélték, egymásra találhatnak. A szerelmesek is betölthetik vágyaikat: Elizt Valér „hozomány nélkül” is elveheti, Cléante-nak az immár dúsgazdag Marianna lesz a felesége. Megnyugszik a vén zsugori is: visszakapja egyetlen szerelmét, pénzesládáját, s még egy új esküvői öltözetet is kicsikar magának.

Molière ezzel a váratlan fordulattal, mindent megoldó valószínűtlen lezárással a vígjátékok hagyományát követi, hiszen a komédia műfaja megköveteli a szerencsés befejezést. Kacagunk a darab végén, de valahogy keserű ez a nevetés, hiszen a mű mégiscsak feltárta a megszálloottság, a fanatikus szenvedély elembertelenítő hatásának félelmetes mélységeit.